

pluralizam ili monizam. A istinsko razrešenje ove dileme jedino može proizaći iz praktičnog korišćenja ustavne slobode udruživanja kao *opšteg i jednakog* (kurziv VK—KC) prava, kojim raspolažu svi građani bez ikakve razlike« (str. 182). Da se izbor dogodio 1945. i ranije, autori znaju, ali se ne opredjeljuju za uspostavu drugog koncepta demokracije (čiji su temelji: sloboda uopće, demokracija uopće u svom apstraktnom građanskom izvoristu). »Dilema« je ipak mnogo ranije i to najlegitimnije razriješena, poznato je.

Katarina Spebnjak

ČIRIL PETEŠIĆ, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945*,
Zagreb 1982, 276 str.

Potkraj 1982. godine tiskana je, u izdanju OOUR-a VPA (RO Novinsko-izdavačka djelatnost »Vjesnik«) i OOUR-a »Globus« (ČGP »Delo«), a u suradnji s Komisijom za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SRH te s predgovorom Dušana Bilandžića (XI—XVI), knjiga *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945*. autora Ćirila Petešića, novinara, feljtonista, publicista i prevodioca, koji je dosad, uglavnom u okvirima svoga interesa za obradu pojedinih povijesnih tema, pogotovu povijesti Katoličke crkve u Hrvatskoj, objavio tri knjige, više stotina napisa u raznim listovima i časopisima, niz zapaženih feljtona, jednu znanstvenu raspravu te više prijevoda knjiga, papinskih enciklika i ostalog.

Ovaj se put, međutim, upustio u pokušaj prikaza sudjelovanja vjernika, a pogotovu svećenika u našem revolucionarnom ratu, izbjegavajući, osim uzgredno i gdje je bilo nužno, teme o kolaboraciji crkvene hijerarhije s okupatorima, kvislinzima i nosiocima unutrašnje kontrarevolucije. Pokušaj je to značajniji ako se zna da tema svećenika-sudionika revolucionarnog rata u nas nije gotovo ni dotaknuta. Tom se problematikom pozabavilo dosad tek nekoliko autora (Ivan Lazić i Ivica Mlivočić za Hrvatsku, Roman Kavčić i Miloš Rybář za Sloveniju, te dijelom i Vladimir Dedijer i Slobodan Nešović). Manji se radovi na tu temu mogu još pronaći i u redovitim izdanjima društava katoličkih svećenika.

Mada se autor koristi svim dosad objavljenim radovima na tu temu, pogotovu onim tiskanim u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, knjigu u cjelini, ipak, zasniva na iscrpnoj izvornoj arhivskoj građi (Arhiv IHRPH, Arhiv Hrvatske i Muzej revolucije u Zagrebu), dodatnim podacima iz niza zbornika pojedinih arhiva, institucija i instituta određenih gradova, otoka i područja, dokumentima koji su u privatnom posjedu i detaljima iz dnevnog tiska te razgovorima s pojedinim živim sudionicima revolucionarnog rata u nas. Iz tih se razloga knjiga najvećim dijelom odnosi tek na katoličko svećenstvo Hrvatske, a dijelom — i to većim — Slovenije te Bosne i Hercegovine. Samo usput u knjizi se razmatra i Srpska pravoslavna crkva te Islamska zajednica u to vrijeme. Ako zanemarimo da autor, usprkos opsežnoj dokumentaciji, ne pokriva ni sva područja navedenih republika, bar ne podjednako, čime su određeni događaji

i ličnosti ispušteni iz obrade ili im se, u odnosu na druge, daje ako ne netočno, a ono pretjerano značenje (usp., npr. polemiku »čitalaca« i autora na temu msgr Mihe Pušića, hvarskog biskupa, koja je na početku 1983. godine vođena u »Vjesniku«), postavlja se, s obzirom na prethodna određenja, ipak pitanje je li u cjelini opravdan naslov rada ili bi, već naslovom, trebalo istaći da je riječ o dijelovima Jugoslavije. To se pitanje, u drugačijem obliku, postavlja i u kompoziciji samog rada, gdje je trebalo poštivati ili kronološki red ili prostorni raspored.

Glavni, treći dio knjige odnosi se na sudjelovanje katoličkog klera u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, ali autor uvodno daje i kratku »analizu čestog razmišljanja između Katoličke crkve i KPJ« (str. 1) te — u prvome dijelu — odnos komunista i vjernika u međuratnom razdoblju i — u drugome — opće napomene o njihovu odnosu u vrijeme rata i revolucije. Drži da je, makar početno, pitanje toga odnosa »bilo kamen spoticanja u suradnji vjernika i svećenika i vjerskih službenika s NOP i njihovu stupanju u redove NOB«, premda je ono proizlazilo iz »nepoznavanja odnosa KPJ prema vjeri«, a nikako od »navodno negativnog odnosa KPJ prema religiji« (str. 1). Kako je taj odnos bitan za razumijevanje cjelokupne problematike, autor smatra da je jedan od zadataka njegove knjige i »dokumentiranje načelnog stanovišta KPJ prema religiji«, str. 2, i u međuratnom i u ratnom razdoblju. Taj se zadatak, međutim, za međuratno razdoblje svodi tek na nekoliko naznaka toga odnosa, s posebnim osvrtnom na politiku ostvarivanja široke platforme okupljanja u NF nakon VII kongresa Kominterne 1935, te na prenošenje u cijelosti Titova članka »Komunisti i katolici«, napisanog na sredini studenoga 1936. u Beču, u kojem se apelira na vjernike, a time i na kler, da pristupe borbi protiv fašizma i nacizma, tih zajedničkih neprijatelja komunista i katolika. Značenje odjeka tih napora KPJ teško je, međutim, odrediti, i to ne samo zbog velike vjerojatnosti da oni i nisu bili poznati većini katoličkog svećenstva.

Okolnosti koje su utjecale na znatniji međusobni interes nastaju, na žalost, tek otpočinjanjem okupacije Jugoslavije i pojavama koje su iz toga proizlazile. Programska širina i otvorenost prema svim mogućim sudionicima revolucionarnog rata u nas, bez obzira na njihova politička uvjerenja, vjersku, nacionalnu pripadnost ili bilo što drugo što bi bilo kriterij razlikovanja osim razlikovanja pripadnosti borbi protiv okupatora, kao i težnja širenja fronte nacionalnog oslobođenja i socijalnog preobražaja definiraju pristup KPJ. Razloge pristupa katoličkog svećenstva treba tražiti više u načelima moralne prirode, u povijesnim okolnostima prirode okupacije i oblika rata i u nacionalnim motivima, a manje u socijalnim i političkim činocima, mada je u konkretnim uvjetima otvoreni čin pristupanja ili podrške revolucionarnom ratu u svakom slučaju i politički čin iz kojeg proizlaze i sve kasnije socijalne implikacije.

Odnos KPJ i Katoličke crkve, bolje rečeno komunista kao osnovne pokretačke snage NOB-a i socijalističke revolucije u nas i katolika, odnosno — šire rečeno — pripadnika svih vjerskih zajednica kao sudionika rata i revolucije, autor daje, uglavnom, dokumentiranjem toga odnosa sa stajališta KPJ. Temelj je toga odnosa stav da vjersko opredjeljenje, a pogotovu vjerske razlike ne smiju »biti zapreke u postizanju osnovnog cilja NOB« (str. 15). Taj je stav, za međuratno razdoblje, najjasnije bio izražen u spomenutom Titovu članku, a u ratu u Kardelevom članku »KP, vjera i crkva«, napisanom na početku 1943. u Dolomitima, koji se, također, prenosi u cijelosti.

Radi postizanja osnovnog cilja nije, autor ispravno uočava, do ostvarivanja niza ideja KPJ ni došlo u samome toku rata i revolucije. Misli se prvenstveno na tendencije odvajanja crkve od države, pitanje donošenja novog Zakona o braku, koji je ZAVNOH usvojio 1944. godine, ali i tu »u skladu s proklamiranim principom ravnopravnosti« (str. 17) uvođenjem mogućnosti civilnog braka, pitanje vođenja matičnih knjiga i sl. Sva su ta pitanja, uostalom kao i mnoga druga, izbjegnuta u trajanju revolucionarnog rata i ostavljena za poratno vrijeme. Polazeći od tih osnova, osobito od proklamiranog principa ravnopravnosti sudionika revolucionarnog rata u nas, KPJ je u razdoblju od 1941. do 1945. godine u više navrata iskazala to načelno stajalište, rješavajući usputno i niz bitnih pitanja u skladu s konkretnim zahtjevima i potrebama borbe. Autor iscrpno obavještava o tome, grupirajući dokumente u dva dijela: u prvom, od 6. travnja do 4. srpnja 1941, navodi temeljne, dobro poznate dokumente iz tog razdoblja, a u drugom dokumente od početaka oružanog ustanka do lipnja 1942, birajući ipak one, pogotovu s područja Hrvatske, koji sadrže pitanja vjere i odnosa prema vjerskim pripadnicima. Najzanimljiviji je među tim dokumentima onaj o preuzimanju vlasti i izboru prvog NOO-a u Jugoslaviji 21. VII 1941. u Beranama (danas Ivangrad, Crna Gora), iz kojeg je vidljivo da je na skupštini 217 predstavnika svih političkih stranaka i zanimanja izabran Aleksandar Bojović, protojerej, za predsjednika odbora.

Seriju nizanja dokumenata autor prekida s 23. lipnja 1942. kada je naredbom Vrhovnog komandanta, a zahvaljujući razvoju gledanja na vjerska pitanja, činjenici izbora niza svećenika u NOO-e (do Glavnog NOO-a Srbije, formiranog 17. XI 1941, u čijem je sastavu i Vlada Zečević, pravoslavni svećenik, kasnije izabran, odlukom VŠ NOP i DVJ i odobrenjem CK KPJ od 6. V 1942, i za člana VŠ) i potrebi za svećenicima i svećeničkim funkcijama na područjima kojima se kretala narodna vojska, i radi obreda i radi širenja istine o NOB-u, ustanovljeno zvanje vjerskih referenata. Zanimljivo je da su u to vrijeme i brigadni i bataljonski vjerski referenti nosili na kapi petokraku zvijezdu, a na lijevom rukavu oznaku vjerske zajednice. Pri GŠ NOV i PO Slovenije to je zvanje uvedeno 25. I 1943, a i u Hrvatskoj je u to vrijeme, protivno dosadašnjim tvrdnjama u literaturi (V. Dediđer), postojao vjerski referent za Liku (Dušan S. Bogdan, pravoslavni svećenik). Autor navodi niz primjera polaganja vojničkih zakletvi uz crkveni obred ili pred vjerskim referentom, osobito pri stupanju novaka u NOV, blagoslova partizanske zastave (Istra, 1944), proslava Božića, i katoličkog (prvi put u Bihaću 1942) i pravoslavnog (1944), te Kurban-bajrama (Bihać, 1942), i crkvenih vjenčanja u partizanima, mada je »crkveni brak [...] za partizanske borce bio fakultativan« (str. 29).

Vjerski su se referenti, kao ustanova vojnog karaktera, pokazali u razvoju revolucionarnog rata nedovoljnima, pa se potkraj 1942. godine osniva Vjerski odsjek pri AVNOJ-u kako bi angažirao što veći broj vjerskih službenika u svojstvu vjerskih referenata, brinuo o vjerskim nekretninama i sl. Projektom uredbe o ustrojstvu Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije i Vijeća Narodnih Povjerenika, koje se trebalo sastojati od sedam povjereništava i predstavljati neku vrstu vlade — od čega se pod utjecajem Kominterne odustalo, pa je projekt uredbe bio povučen prije zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću — bilo je predviđeno i formiranje Narodnog povjereništva za vjere.

Međutim, niz pitanja i problema nije mogao rješavati sam Vjerski odsjek, pa postupno znatan dio prepušta Prosvjetnom odsjeku Izvršnog odbora AVNOJ-a,

pogotovu pitanja nastave vjere ili vjeronauka, dodirnih nastavnih jedinica iz povijesti, vjerskih škola itd. Iz tih razloga autor navodi i niz dokumenata o radu Prosvjetnog odsjeka te primjera s terena, gdje se, ponekad, samoinicijativno javlja praksa izbornog, pa čak i obaveznog uvođenja vjeronauka u škole, prateći i navodeći dalje druge dokumente AVNOJ-a u kojima su izražena ili ozakonjena načela NOB-a o religiji, sve do 3. prosinca 1943. godine kada je, na prvoj sjednici NKOJ i Predsjedništva AVNOJ-a, maršal Tito predložio da se pitanja vjera ubuduće prepuste Vjerskoj komisiji pri Predsjedništvu AVNOJ-a, čime je, zapravo, obnovljena ideja o Narodnom povjereništvu za vjere, mada nije ostvarena ni na Prvom ni na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Po uzoru na taj zaključak osnovala su 1944. godine i pojedina zemaljska vijeća narodnog oslobođenja svoje vjerske komisije (Vjerska komisija pri Slovenskem Narodnem Osvobodilnem Svetu osnovana je 19. veljače, a Vjerska komisija ZAVNOH-a 25. kolovoza 1944, na III sjednici Predsjedništva, mada je Izvršni odbor ZAVNOH-a to pitanje razmatrao već 13. travnja 1944). Autor prati rad Vjerske komisije ZAVNOH-a na osnovi manje poznatih i dosad neobjavljenih dokumenata, negirajući njeno postojanje od 1943. godine (V. Dedijer) i svodeći njene različite nazive u literaturi (Državna vjerska komisija pri ZAVNOH-u u V. Dedijera, komisije za vjerska pitanja u I. Lazića, Komisija za vjerska pitanja u I. Mlivončića i sl.) na jedinstven, njen pravi naziv. Ta se komisija nakon proglašenja FNRJ ustanovila kao Vjerska komisija pri Predsjedništvu vlade NRH, a danas djeluje kao Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SRH.

Sudjelovanju katoličkog klera u NOB-u i socijalističkoj revoluciji posvećen je najveći, treći dio knjige. Cjelokupna je materija, raznolikog i neujednačenog sadržaja i opsega, dana u 19 poglavlja. Četiri se poglavlja odnose na Bosnu i Hercegovinu, odnosno na pitanja sudjelovanja hercegovačkih franjevaca u ratu i revoluciji, tri na Sloveniju, odnosno Julijsku krajinu (Gorička nadbiskupija), tzv. »Ljubljansku pokrajinu« na okupiranom dijelu Dravske banovine (s osobitim naglaskom na kartuziju Pleterje i njenog starješinu dra Leopolda Edgara-Lavova) i Štajersku (Mariborska biskupija), te na pitanja progona slovenskog svećenstva i njihova iseljenja u Hrvatsku i drugdje, a jedno na logor Dachau. U ostalim je poglavljima obuhvaćena Hrvatska, mada s razlikama u obradi pojedinih regija i s poglavljima posvećenima samo nekom mjestu ili gradu, pojedincu (msgr dr Svetozar Ritig), logoru (Jasenovac), zbjegu (El-Shatt) ili svećeničkom redu (franjevci), s dijelovima koji se odnose i na područja izvan Hrvatske ili pojedince iz drugih republika koji djeluju u Hrvatskoj u vrijeme rata (pogotovu se to odnosi na svećenike iz Slovenije, dijelom i iz Bosne i Hercegovine, Beograda i sl.).

Najveći je nedostatak ovako izložene materije što ne poštuje ni kronološki ni prostorni raspored, a to umnogome otežava samom autoru suvisliju razradu i analizu problema koji ga zanimaju, a čitaocu onemogućava da sustavno prati razvoj promatranih pojava ili kasnije snalaženje u tekstu. Tome pridonosi i nepostojanje kazala imena i geografskih naziva. Stoga se, u pojedinim dijelovima teksta, može steći osjećaj da je autor jednostavno izložio svu njemu dostupnu građu (s naznakama analize) bez ikakva reda ili logičkog slijeda. S tim je u vezi i neujednačenost naziva poglavlja i potpoglavlja, od kojih neka predstavljaju analizu pojedinih fenomena razmatranih pojava, primjerice odnosi s biskupima i biskupi na zasjedanju ZAVNOH-a, a mnoga tek verzije

biografija istaknutih svećenika sudionika revolucionarnog rata ili suradnika NOP-a. Tim su pojedincima posvećena tri samostalna poglavlja (Alojziju Mišiću i fra Zlatku Siviriću, »crvenom fratra« iz Bosne i Hercegovine, te msgru dru S. Ritigu, najznačajnijoj figuri među katoličkim svećenstvom u NOB-u i revoluciji, o kojem je autor na početku 1983. godine u »Vjesniku« objavio i feljton) te čak 21 potpoglavlje knjige (četvorici iz Bosne i Hercegovine, jedanaestorici iz Hrvatske i šestorici iz Slovenije). Raspored je pojedinaca po republikama uvjetan i predstavlja više prostorno određene njihova djelovanja u ratu i revoluciji no njihovo porijeklo ili nacionalnu pripadnost. Uz to, neka od tih potpoglavlja odnose se na logor Dachau (dva) ili na žrtve fašističkog terora, a ne na sudionike rata i revolucije u nas (dva su potpoglavlja posvećena čak svećenicima koji su u toku rata umrli od tifusa). U knjigama ove vrste, nadalje, nije neuobičajeno da pojedina poglavlja budu u cijelosti zasnovana na raspravama drugih autora (o fra Srećku Franjkiću na osnovi rasprave dra Rastislava Drljića i o fra Josipu Mrkušiću na osnovi rasprave Marka Oršolića), ali je pretjerano da čak tri poglavlja i šest potpoglavlja čine direktna svjedočanstva ili izvodi iz objavljenih i neobjavljenih sjećanja (sjećanja, dnevnici ili zabilježbe fra Serafina Dodiga, fra J. Markušića i fra Z. Sivirića iz Bosne i Hercegovine te Živana Bezića, Janka Petana, Bože Prpića o dru Anti Adžiji, umorenom bratu dra Božidara Adžije, Antona Rantaša, msgr dra S. Ritiga i Ive Suića iz Hrvatske, odnosno na području Hrvatske). Takvi su prilozi, ipak, građa za knjigu, a nikako njezini ravnopravni dijelovi s tekstovima analize razmatranih fenomena. Uostalom, mogli su se objelodaniti u prilogima knjizi.

Čini se da je takav autorov pristup izlaganju materije zasnovan, s jedne strane, na nedostajanju cjelovite i sredene građe o svećenicima sudionicima revolucionarnog rata u nas i prethodne literature o tom pitanju, te više, s druge strane, na njegovim polaznim kriterijima određivanja same kategorije sudionništva. Autor navodi da je »katoličko svećenstvo na području Jugoslavije [...] najvećim dijelom bilo protiv okupatora [...] na područjima koja su oni okupirali« (str. 55), i to zbog prirode okupacije, njihovih zlodjela i politike odnarođivanja. Na ostalima, »specifično« okupiranim dijelovima Jugoslavije, primjerice na području tzv. NDH, »situacija je bila nešto drukčija« (str. 55). Svećenstvo je, prvotno, u stanju iščekivanja. Momente koji su odlučivali o kasnijem priklanjanju NOB-u i revoluciji autor vidi u jugoslavenskoj orijentaciji znatnog dijela klera, u zgražanju nad zlostavljanjem i ubijanjem golorukog stanovništva, pogotovu Srba i Židova, u općem neraspoloženju izazvanom ustupanjem Dalmacije Italiji, u progonu samih katoličkih svećenika, u nedogmatskom pristupu KP u izradi jedinstvene platforme borbe te u primjerima stupanja »izvjesnog broja svećenika u redove NOB, osobito zagrebačkog župnika dra Svetozara Ritiga. [...] Presudnog značenja bio je pad Italije 1943, osobito u Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Istri i Slovenskom primorju, gdje se svećenstvo s manje straha moglo zbližiti s NOB-om« (str. 56). Nepovoljne i eliminiirajuće momente vidi u općem nezadovoljstvu unutrašnjim stanjem u predratnoj Jugoslaviji, što dovodi i prilagođavanju dijela klera iznenadnoj uspostavi nove »državne tvorevine« i prihvaćanju ustaške ideologije, te u odlučnoj »antikomunističkoj orijentaciji tadašnjega pape Pije XII i Katoličke crkve općenito« (str. 56).

Neovisno o točnosti ili problematičnosti pojedinih razloga ili motiva opredijeljenosti dijela katoličkog svećenstva za ili protiv sudjelovanja u revolucionarnom ratu ili njegova pomaganja, sudioništvo se nikako ne može tako široko odrediti kako ga određuje autor. Naime, niz autorovih primjera u tekstu svjedoči o tome da on sudionicima NOB-a i revolucije drži svećenstvo koje nije izravno sudjelovalo u zločinima okupatora, kvislinga i nosilaca unutrašnje kontra-revolucije. Takvim određenjem, što bi također bilo netočno, mogli bi se tako definirani sudionici revolucionarnog rata uvrstiti u sudionike »druge strane«, jer oni, čekajući često rasplet, pomažu i tu stranu, a prvotno ne sudjeluju ni na jednoj. Postupno, doduše, autor ispravno navodi, većina podržava snage revolucije, no na to ih dijelom sili i logika događaja, odnosno razvoj situacije. Iz tih razloga u autora treba razlikovati da odrednica »katoličko svećenstvo u NOB-u« znači jednom pravo sudioništvo, a neki put vremensku odrednicu, odnosno činjenicu da je katoličko svećenstvo kao takvo bilo, logično, prisutno na našim prostorima i u razdoblju od 1941. do 1945. godine, s najraznolikijim djelovanjem, od kojih se mnoga nikako ne mogu odrediti kao zločinačka, ali, ipak, ni kategorijom sudioništva. Stoga je nešto ishitren autorov podatak, naveden samo u intervjuu »Vjesnikovu« prilogu »Sedam dana« na početku 1983. godine, a ne i u knjizi, da je 10% katoličkog svećenstva sudjelovalo u NOB-u i revoluciji u nas. U dosadašnjim historiografskim i ostalim istraživanjima struktura sudionika revolucionarnog rata u Hrvatskoj i Jugoslaviji 1941—1945. godine ni jedna profesija nije u tolikom postotku prisutna među sudionicima revolucionarnog rata.

Iz tako definirane kategorije sudioništva proizlazi i autorovo shvaćanje samog NOB-a, odnosno NOP-a. Autor često izjednačava ta dva pojma, premda ponekad razlikuje NOB kao oblik oružane i revolucionarne borbe i svećenike-partizane kao dio te borbe od NOP-a kao oblika političke borbe i svećenike-simpatizere kao dio tog pokreta. Međutim, u oba slučaja, kada je riječ o svećenstvu, ne vidi ili ne spominje samu socijalističku revoluciju, odnosno revolucionarni rat u njegovu trajanju. Znači li to da katoličko svećenstvo sudjeluje samo u NOP-u, dijelom u NOB-u, ali ne i u revoluciji?

Ono što je, na izvjestan način, najveći nedostatak tako izložene materije, postaje, s druge strane, njezina najveća prednost i vrijednost. Ako zanemarimo dosadašnje prigovore, koji se odnose i na kompoziciju rada i na način izlaganja te određivanje ključnih kategorija rada, osnovna je vrijednost knjige u tome što na specifičan, vrlo pristupačan način svjedoči o širini revolucionarnog rata u nas i sudjelovanju katoličkog svećenstva u njemu. Autor uspješno, inzistirajući i na »pikantnim detaljima« toliko omiljenim u našoj novijoj publicističkoj literaturi, prezentira »vrlo široku lepeznu suradnje i djelovanja katoličkih svećenika u NOB-u, od one posve svećeničke do jasno političke, od raznovrsnih svećeničkih funkcija do raskrinkavanja okupatora i njihovih pomagača djelom, riječima [...], jednom riječju: prijelazom od pasivne u vrlo aktivnu rezistenciju, punim angažiranjem u revolucionarnoj borbi« (str. 56—57). Opsežna je faktografija, koja potiče na studijsku obradu i toga aspekta revolucionarnog rata u nas, puna primjera progona svećenstva (Nijemci u Štajerskoj, odmah nakon okupacije, npr., hapse »najopasnije svećenike« — dvojicu hapsi sam Heinrich Himmler, vođa SS-a, u Mariboru kanonike uprežu u kola da ih vuku ulicama), osude zločina (mostarski biskup A. Mišić jedini je katolički biskup u NDH koji je osudio ustaška zlodjela protiv Srba u prvoj go-

dini rata 1941. godine; njegova pisma, npr., predsjedniku Biskupske konferencije nadbiskupu Alojziju Stepincu iz 1941. godine razmatrala je Biskupska konferencija u Zagrebu i unijela u memorandum Paveliću i Vatikanu, što je rezultiralo promjenama na odgovornim mjestima ustaškog pokreta u Hercegovini i imenovanjem novog stožernika za Mostar iz Zagreba; slično tome, msgr S. Ritig 1944. godine, u tekstu »Svim katoličkim biskupima u oslobođenim i neoslobođenim krajevima Jugoslavije«, smatra, npr., da »ugled i čast Katoličke crkve i svećenstva zahtijeva, da javnim i velikim činima i gestama damo zadovoljštinu za opačine katoličkih vjernika protiv nedužnog srpskog naroda«, praktičnog ekumenizma (u Dachauu je, npr., iskazano vjersko jedinstvo zajedničkom proslavom katoličkog Božića 1944. i pravoslavnog Božića 1945, obavljanjem Oktave za sjedinjenje crkava, molitve u toku osam dana u siječnju; Franc Žužek, slovenski svećenik koji je u vrijeme rata bio u Glini, primio je, npr., 1953. godine priznanje i zahvalu pravoslavnog episkopa iz Karlovca za svoje ponašanje u ratu), odnosa svećenstva prema društvenim izmjenama i KP (od socijalnog, odnosno marksističkog kružoka Mariborske biskupije do izričitih izjava o revolucionarnom ratu i komunizmu, kao što su one msgra dra S. Ritiga iz 1944. godine: »Naše stranke i većina naše inteligencije smatrala je KP više manje nastranim gibanjem radnog naroda s nešto intelektualaca, dočim su oni svojom općom i političkom izobrazbom daleko nadmašili sve naše vodeće stranke bez iznimke. (Stoga je) NOB po kršćanskom moralu opravdana«, i fra J. Markušića iz 1943. godine: »Poštovao bih strah od komunizma, ali je to samo umotavanje, naše političarenje, ali je u drugome stvar — mi smo za ono čega mora nestati«), te prihvaćanja široke platforme revolucionarnog rata u nas, sve do pobjede revolucije kao zajedničkog djela svih njezinih sudionika, pa i katoličkog svećenstva (msgr dr S. Ritig je, tako, 1945. godine, na praznik svetih Ćirila i Metoda, u crkvi sv. Marka gdje je ranije bio župnik, na staroslavenskom jeziku, a uz dozvolu nadbiskupa A. Stepinca, služio misu zahvalnicu u prisustvu čitave hrvatske vlade). Ti primjeri svjedoče, s jedne strane, o drami koja se 1941—1945. godine odvijala u okupiranoj Jugoslaviji, te o drami pojedinaca, s druge strane, koji su morali, pogotovu katolički svećenici, prethodno pristati na unutrašnje raslojavanje da bi se, potom, opredijelili za onu stranu društvenog rascjepa koja opravdava njihovu moralnu, nacionalnu, socijalnu i ljudsku opredijeljenost. Stoga je knjiga Ć. Petešića, na izvjestan način, i prikaz našega revolucionarnog rata iz posebnog ugla gledanja, prikaz ostvarivanja zajedništva na osnovi široke platforme okupljanja, bez kojeg bi bio nemoguć i sam revolucionarni rat i njegov uspješan završetak. I upravo je u tome najveća vrijednost te knjige.

U četvrtom je dijelu knjige, koji bi se mogao nazvati prilogima, dan izbor dokumenata, popis katoličkih svećenika i klerika sudionika NOB-a i poginulih katoličkih svećenika zbog suradnje s NOP-om i NOB-om, te izbor fotografija i faksimila. Devetnaest dokumenata poredano je po kronološkom redu. Neki su, međutim, većeg, a neki zanemariva značenja, mnogi su navedeni u tekstu, drugi su, opet, samo uvjetno dokumenti, odnosno pripadaju literaturi a ne izvorima, dok treći ne pripadaju razmatranom razdoblju (18. dokument je datiran 5. VI 1945, pa ako bi se shvatilo da odrednica 1941—1945. uključuje i kalendarsku godinu 1945, nikako se, ipak, ne bi mogao uvrstiti 19. dokument datiran 12. II 1946. godine). Popis sudionika NOB-a obuhvaća 75 imena, među kojima je 52 Hrvata (od toga sedmorica u zbjegu u Egiptu, a po jedan

u zbjegu ili među ranjenim partizanima u Italiji), 21 Slovenac (od toga jedan među ranjenim partizanima u Italiji, a drugi među žrtvama tifusa) i dvojica Poljaka. Popis poginulih obuhvaća manje, 43 imena, mada ih je u tekstu mnogo više, no autor ovdje razlikuje svećenike poginule zbog suradnje s NOP-om i NOB-om od žrtava terora. Među njima su 22 Slovenca (osmorica su ubijeni u Jasenovcu te trojica u Dachauu, trojicu su ubili Nijemci, a po jednog četnici, ustaše i Mađari, dok su ostali — pojedinačno — strijeljani u Mariboru, ubijeni na Krasu, umrli u celjskom zatvoru ili od posljedica tifusa, a jedan je nepoznatog razloga i mjesta smrti), 18 Hrvata (šesticu su ubili ustaše, četvoricu četnici, trojicu Nijemci, dvojicu Talijani, a jedan je osuđen na prijevremenoj sudu u Zagrebu, dok su dvojica nepoznatog razloga i mjesta smrti), jedan Poljak (poginuo u partizanima), te po jedan iz ČSSR-a (ubili ga Talijani) i nepoznatog porijekla. U tekstu su knjige dani dijelom i gubici pravoslavnog svećenstva te gubici svećeničkog reda franjevac.

Na kraju treba istaknuti da su razne predrasude dosad ometale istraživanje te problematike, pa bi najveća greška bila knjigu koja pokušava obraditi i taj aspekt našeg revolucionarnog rata sagledavati također kroz predrasude. To bi bilo ne samo nepošteno prema autoru, koji je u okvirima svog publicističkog interesa dao iscrpnu i, može se reći, prvu potpuniju informaciju o tome, već bi i obeshrabrilo daljnja, nužna istraživanja takve vrste. S obzirom na istaknute vrijednosti knjige, mada uz potrebu nužnih preinaka, razrađenijeg izlaganja i određenijih kategorija samog rada, vrlo je vjerojatno da će sam autor nastaviti studijsku obradu prikaza sudjelovanja vjernika i pogotovu svećenika u našem revolucionarnom ratu te tako jedno solidno publicističko ili pregledno djelo dovesti, u ponovljenom i proširenom izdanju, na razinu znanstvenog djela.

Igor Graovac

*SVETOZAR VUKMANOVIĆ-TEMPO — Revolucija koja teče,
knjiga 1, 2, 3 i 4, Zagreb 1982, 1573 str.*

Renomirana izdavačka kuća »Globus« iz Zagreba publikovala je dopunjeno izdanje poznatih memoara Revolucija koja teče, Svetozara Vukmanovića Tempa, neponovljive ličnosti našega revolucionarnog pokreta i posebno NOR-a i revolucije 1941—1945. godine, jednog iz plejade najbližih Titovih saradnika i danas aktivnog borca sa najburnijom i najvećom revolucionarnom karijerom u našoj zemlji.

1. Novi memoari

Prije više od deset godina pojavili su se Tempovi memoari u dvije knjige ukupnog obima 938 stranica. Sada su to četiri knjige ukupnog obima 1573 stranice.